

TÜRKİYE VE İSVİÇRE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ İLE KURDUKLARI EKONOMİK BÜTÜNLEŞME İLİŞKİLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI*

Önder ÖZDİYEN**
Araştırma Makalesi

Öz

Avrupa Birliğinin (AB) ekonomik bütünleşmesi zaman içinde derinleşmiş, ortak pazardan ekonomik ve parasal birliğe doğru ilerlemiştir. Bu süreçte kendilerine verilen bazı ayrıcalıklara rağmen, İngiltere’de 23 Haziran 2016 tarihinde yapılan halkoylaması sonucunda üyelikten çekilme kararı verilmiş, çekilme anlaşmasının 31 Ocak 2020 günü gece yarısında yürürlüğe girmesiyle İngiltere AB’den ayrılmıştır. Ekonomik bütünleşmenin oldukça ileri bir aşamasındayken alınan bu karardan sonra, İngiltere-AB arasındaki ekonomik ilişkilerin nasıl bir yapı içinde yürütülmesi gerektiği tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalarda, Türkiye-AB ve İsviçre-AB bütünleşme ilişkisi de birer seçenek olarak ileri sürülmüştür. Bu nedenle çalışma, 1972 yılında başlayan ve hakkında literatürde sınırlı sayıda çalışma bulunan İsviçre-AB ekonomik bütünleşmesi ile son yıllarda duraksama yaşanan Türkiye-AB ekonomik bütünleşmesinin gelişimini ve kapsamı bakımından aralarındaki farklılıkların ve benzerliklerin neler olduğunu incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Bütünleşme, Türkiye-AB Gümrük Birliği, İsviçre-AB

* Bu makale, “Serbest ticaret bölgesi ve gümrük birliği karşılaştırması: İsviçre ve Türkiye örnekleri” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Ticaret Başmüfettişi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı Ekonomi Maliye Doktora Öğrencisi, E-posta: onderozdiyen@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6111-689X.

Makalenin Gönderilme Tarihi: 03/06/2020 Kabul Edilme Tarihi: 03/02/2021

A Comparison of Economic Integrations Between Turkey-EU and Switzerland-EU

Abstract

The European Union (EU) integration has moved from a common market to an economic-monetary union by time. Despite privileges, the United Kingdom (UK) decided to withdraw from EU by referendum held on June 23, 2016 and left the EU officially on January 31, 2020. After this decision, which was taken at an advanced stage, the discussions on how the economic relations shall be carried out has started. In these discussions, relationships of Turkey and Switzerland with EU have also been suggested as options. The study investigates the development of the Swiss-EU model, which has started in 1972 and has limited number of studies about it, and Turkey-EU model, which has been experiencing pauses, as well as the differences and the similarities in their scope.

Keywords: *Economic Integration, Turkey-EU Customs Union, Switzerland-EU*

Giriş

Avrupa Birliğinin 1950’li yıllarda başlayan ekonomik bütünleşme sürecinin günümüzde ulaştığı aşama, AB’yi ekonomik bütünleşmenin dünyadaki en başarılı örneklerinden biri haline getirmiştir. AB’nin ekonomik bütünleşme süreci ortak Pazar hedefiyle başlamış, zaman içerisinde daha derin bir bütünleşme (ekonomik ve parasal birlik) hedefine doğru gelişmiştir. Bu bakımdan, AB ekonomik bütünleşmesi, benzerine az rastlanır dinamik bir ekonomik bütünleşme örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

AB’nin başlangıçta 6 ülkeyi kapsayan ekonomik bütünleşme serüveni, zaman içinde daha derin bir bütünleşmeye yönelirken, daha fazla Avrupa ülkesinin Birlikte yer almaya başladığı ve üye sayısının 1 Temmuz 2013 tarihinde Hırvatistan’ın katılımıyla 28’e ulaştığı görülmektedir. Brexit sonrası üye sayısı 27’ye gerilese de, günümüzde ulaştığı üretim düzeyi ile AB, dünya ekonomisinde, ABD ve Çin’in de yer aldığı üç büyük ekonomiden birisi haline gelmiştir.

AB bütünleşme süreci giderek derinleşirken, bu sürecin tavizler içerdiği de ileri sürülebilir. Bununla birlikte, İngiltere’ye bütünleşme sürecinde verilen tavizler, İngiltere’de AB’ye yönelik mesafeli yaklaşımın iyileşmesinde yeterli olamamıştır.¹ İngiltere’de, 23 Haziran 2016 tarihinde, 2007-2008 global ekonomik krizinin Avrupa’da yarattığı olumsuz etkiler ve son yıllarda Avrupa’ya yönelen göçte yaşanan artıştan kaynaklanan

¹ Luigi Guiso, Paola Sapienza ve Luigi Zingales, Monnet’s Error?, *Economic Policy* 31, no 86, (2016): 250, 259.

endişelerin etkisi altında yapılan halkoylaması sonucunda, %51,9 oy oranıyla üyelikten çekilme kararı verilmiştir.² Çekilme anlaşmasının 31 Ocak 2020 günü gece yarısında yürürlüğe girmesiyle, İngiltere resmi olarak da AB’den ayrılmış bulunmaktadır.

İngiltere halkının AB’den ayrılma kararı vermesi, hem İngiltere hem de AB açısından önemli bir ekonomik sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekonomik bütünleşmenin oldukça ileri bir aşamasındayken alınan çekilme kararından sonra, İngiltere-AB arasındaki ekonomik ilişkilerin nasıl bir yapı içinde yürütülmesi gerektiği tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar kapsamında, Türkiye-AB ve İsviçre-AB bütünleşme ilişkisi de birer seçenek olarak ileri sürülmüştür.³ AB, 1971 yılından başlayarak Türkiye’ye tek taraflı tavizler sağlamış, 1996 yılında ise Türkiye-AB arasında gümrük birliği ilişkisi kurulmuştur. İsviçre-AB arasında 1972 yılında imzalanan serbest ticaret anlaşması ise, iki taraf arasında 2002 yılına kadar ekonomik bütünleşmenin temelini teşkil etmiş, bu yıldan başlayarak imzalanan ikili anlaşmalar ile ekonomik bütünleşme derinleşmeye başlamıştır. Dolayısıyla, Türkiye-AB ve İsviçre-AB ekonomik bütünleşmelerinin başlangıçlarından itibaren ele alınarak nasıl geliştikleri, kapsamaları bakımından aralarındaki farklılıklar ve benzerliklerin neler olduğu önemli birer konu haline gelmiş, çalışma ile bu konuların irdelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın, 1972 yılında yapılan serbest ticaret anlaşmasıyla başlayan İsviçre-AB ekonomik bütünleşmesini inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunması ve Türkiye-AB gümrük birliğinin güncellenmesi meselesine karşılaştırmalı bir bakış sağlayabilecek olması nedenleriyle literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Türkiye ve İsviçre’nin bazı ekonomik göstergeleri (kişi başına düşen GSYİH, yüksek teknoloji üretim, küresel rekabet gücü vb.) açısından oldukça farklı olmaları karşılaştırma konusunda bir kısıt yaratsa da, çalışmada iki bütünleşme örneğinin birbirlerine alternatif olup olamayacakları değerlendirilmediğinden, bu kısıtın etkilerinin sınırlı kalacağı söylenebilir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İsviçre ve Türkiye’nin dünya ekonomisindeki konumları; ikinci bölümde dış ticaret yapıları ve dış ticaret politikaları ana hatlarıyla ele alınacaktır. Üçüncü ve

² Özgür Mengiler, *BREXIT’in Düşündürdükleri*, 1. Baskı, (Ankara: İmaj, 2017), 47, 48, 58.

³ Theresa Tracey Helen Carpenter ve Graham Floater, *Brexit: Impacts on UK and EU Trade, CTEI Policy Brief 002*, (2016): 3; Belgin Akçay ve A. Aslı Bilgin, “BREXIT: Nedenleri ve İngiltere Ekonomisine Olası Etkileri,” içinde *AB Üzerine Yazılar*, eds. Belgin Akçay ve Aylin Ege (Ankara: Seçkin, 2017), 249.

dördüncü bölümlerde ise, sırasıyla İsviçre'nin ve Türkiye'nin AB ile ekonomik bütünleşme ilişkilerinin hukuki dayanakları ve bu bağlamda temel özellikleri gözden geçirilecektir. Sonuç bölümünde ise, bulgular doğrultusunda iki modelin farklılık ve benzerliklerine yer verilecektir.

I. Uluslararası Ticarete İsviçre ve Türkiye

İsviçre, Avrupa coğrafyasının ortasında küçük bir ülke olmasına rağmen yarattığı markalar ile uluslararası ticaret ve yatırımlarda önemli bir konumdadır. 1866 yılında kurulan Nestlé günümüzde neredeyse tüm dünyaya ulaşabilen bir gıda markası olmuştur. Görece yeni (1974) kurulan Glencore International AG madencilik ve metalürji alanında dünya çapında faaliyet gösteren bir şirkettir. İsviçre, küresel rekabet endeksi sıralamasında birçok yıl ilk sırayı almış ya da sıralamadaki ilk ülkeler arasında yer almıştır.⁴ Ülke, dünya çapında bilinen markaları ve üretim hacmiyle cari fiyatlarla gayri safi yurt içi hâsıla (GSYİH) büyüklüğü bakımından dünyanın 20 nci büyük ekonomisidir.⁵ 2017 yılı sonu itibarıyla, mal ve hizmet ihracatı toplamı GSYİH'nin %65'i, mal ve hizmet ithalatı toplamı ise %54'ü düzeyindedir. Bu oranlar, hem ithalat hem ihracatın GSYİH içindeki payının %42 olduğu 1990 yılına ait rakamlarla karşılaştırıldığında, İsviçre'nin dış ticaret hacminin önemli ölçüde arttığını göstermektedir.⁶

İsviçre düzeyinde olmasa da, Türkiye'nin dış ticareti toplamının GSYİH içinde payı da artan bir eğilim içerisindedir. 1990 yılında dış ticaret toplamı GSYİH'nin %31'i iken 2017 yılında %54'üne yükselmiştir.⁷ Yine Türkiye 1960 ve 1970'li yıllarda büyük ölçüde tarım ürünleri ihracatçısı iken,⁸ son yıllarda otomotiv ihracatı sürekli artmış ve ilk sıralara yükselmiştir. Avrupa coğrafyası dikkate alındığında, Türkiye 2017 yılında, Almanya, İspanya, Fransa ve İngiltere'den sonra adet bazında beşinci büyük binek otomobil ve

⁴ "The Global Competitiveness Report 2019," World Economic Forum, Erişim Tarihi: Mayıs 22, 2020, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport2019.pdf

⁵ "World Economic Outlook," IMF, Erişim Tarihi: Kasım 13, 2018, https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEO_WORLD

⁶ "Country Profiles," World Bank, Erişim Tarihi: Kasım 6, 2018, <http://databank.worldbank.org/data/embed-int/CountryProfile/id/b450fd57>

⁷ "Country Profiles," World Bank, Erişim Tarihi: Kasım 13, 2018, <http://databank.worldbank.org/data/embed-int/CountryProfile/id/b450fd57>

⁸ Alaattin Fırat ve Fatih Gökbayrak, *Dış Ticaret Teorisi ve Türkiye'de Dış Ticaret Politikaları*, 1. Baskı, (İstanbul; İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2016), 157.

ticari araç üreticisi olmuştur.⁹ Türkiye diğer taraftan, aynı yıl itibarıyla cari fiyatlarla GSYİH büyüklüğü açısından dünya sıralamasında 19 uncuur.¹⁰

ABD, Çin ve Almanya, dünya ticaretinden en büyük payı alan ilk üç büyük ülke konumundadır. Bu ülkeleri, Japonya, Fransa, Hollanda, Hong Kong, İngiltere, Güney Kore ve İtalya takip etmektedir. Bu on ülke, 2016 yılı sonu itibarıyla dünya mal ticaretinin %53 ünü gerçekleştirmiştir.¹¹ Dünya sıralamasında bu on ülkeyi takip eden 20’yi aşkın ülkenin dünya ticaretinden aldığı paylar ise sadece %1-%2 düzeyinde kalmaktadır. İsviçre ve Türkiye de bu grupta yer almaktadır.

Tablo 1’de görüldüğü gibi, Türkiye’nin dünya ihracatından aldığı pay 2004 yılında %0,68 iken, 2017 yılı sonunda %0,93 olmuştur. Türkiye’nin dünya ithalatından aldığı pay ise, aynı dönemde %1,03’ten %1,33’e yükselmiştir. İsviçre’nin 2004-2011 yılları arasında dünya ihracatından aldığı paylar %1,22 ila %1,37 arasında değişmekte iken, aynı dönemde dünya ithalatından aldığı paylar ise %1,11 ila %1,22 arasında değişkenlik göstermiştir. Bu paylarda, 2012 yılından itibaren ciddi bir artış gözlenmektedir. Görüldüğü gibi, ihracat payları açısından İsviçre ve Türkiye arasında bariz bir fark bulunmaktadır. 2017 yılı itibarıyla, İsviçre’nin ihracat payı, Türkiye’nin ihracat payının iki katına yakındır.

Tablo 1: İsviçre ve Türkiye’nin Dünya Mal Ticaretindeki Yeri*

Yıllar	İsviçre’nin Payı (%)		Türkiye’nin Payı (%)	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
1960	1,42	1,61	0,25	0,34
1970	1,60	1,94	0,19	0,29
1980	1,46	1,75	0,14	0,38
1990	1,83	1,94	0,37	0,62
2000	1,25	1,24	0,43	0,82
2004	1,33	1,22	0,68	1,03
2005	1,25	1,17	0,70	1,08
2006	1,22	1,14	0,71	1,13
2007	1,23	1,13	0,76	1,19
2008	1,24	1,11	0,82	1,22
2009	1,37	1,22	0,81	1,11
2010	1,28	1,14	0,74	1,20
2011	1,28	1,13	0,74	1,31

⁹ “2017 Production Statistics,” International Organization of Motor Vehicle Manufacturers, Erişim Tarihi: Kasım 13, 2018, <http://www.oica.net/category/production-statistics/2017-statistics/>

¹⁰ “World Economic Outlook”

¹¹ “World Trade Statistical Review 2017,” WTO, Erişim Tarihi: Kasım 18, 2018, https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2017_e/WTO_Chapter_02_e.pdf

2012	1,69	1,59	0,82	1,27
2013	1,89	1,70	0,85	1,38
2014	1,64	1,45	0,88	1,32
2015	1,75	1,51	0,91	1,28
2016	1,89	1,67	0,93	1,25
2017	1,69	1,50	0,93	1,33

*Yazarca derlenmiştir. Verilerde ihracatta FOB, ithalatta CIF değer esas alınmaktadır. Kaynak: “Data Portal,” WTO, Erişim Tarihi: Ocak 17, 2021, <https://data.wto.org/>

2005-2017 dönemine ilişkin verileri içeren Tablo 2, İsviçre'nin dünya hizmet ticaretinde, dünya mal ticaretine oranla daha fazla paya sahip olduğunu göstermektedir. 2005 ve 2017 yılları karşılaştırıldığında, İsviçre'nin dünya hizmet ihracatından aldığı pay yaklaşık %10 azalmış, buna mukabil, dünya hizmet ithalatından aldığı pay yaklaşık %10 artmıştır. İsviçre'nin ihracat ve ithalat payları arasındaki farkın, 2008 yılından başlayarak düzenli bir şekilde azaldığı da görülmektedir. Türkiye'nin dünya hizmet ihracatından aldığı pay, 2013 ve 2014 yıllarında diğer yıllara nazaran önemli bir düzeyde gerçekleşse de, dönem ortalaması %1 düzeyindedir. İsviçre'nin dünya hizmet ihracatından aldığı pay, Türkiye'nin aldığı paydan ortalama olarak 2,5 kat; dünya hizmet ithalatından aldığı pay ise ortalama olarak 4 kat yüksektir.

Tablo 2: İsviçre ve Türkiye'nin Dünya Hizmet Ticaretindeki Yeri*

Yıllar	İsviçre'nin Payı (%)		Türkiye'nin Payı (%)	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
2005	2,48	1,83	1,05	0,42
2006	2,36	1,70	0,87	0,38
2007	2,37	1,66	0,83	0,44
2008	2,38	1,65	0,92	0,44
2009	2,53	1,90	0,99	0,46
2010	2,38	1,83	0,92	0,49
2011	2,41	1,95	0,93	0,46
2012	2,38	1,96	0,95	0,44
2013	2,33	1,99	1,20	0,53
2014	2,31	1,97	1,19	0,53
2015	2,27	1,96	1,11	0,51
2016	2,34	2,04	0,91	0,51
2017	2,21	2,03	0,97	0,50

*Yazarca derlenmiştir. Kaynak: “Data Portal,” WTO, Erişim Tarihi: Ocak 17, 2021, <https://data.wto.org/>

Tablo 3 ise, İsviçre ve Türkiye’nin AB’nin dış ticaretindeki yerini göstermektedir. Her iki ülkenin de AB ticaretindeki payının genel olarak 2004-2017 döneminde değişmediği görülmektedir. Diğer taraftan, Türkiye’nin 2004 yılından itibaren AB ithalatındaki payı azalan seyir izlemiş, ancak 2013 yılından itibaren tekrar artış trendine girerek 2017 yılında %3,8’e kadar yükselmiştir.

Tablo 3: AB-28 Dış Ticaretinde İsviçre ve Türkiye’nin Yeri

Yıllar	İsviçre’nin Payı (%)		Türkiye’nin Payı (%)	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
2004	8,0	6,1	4,3	3,2
2005	8,2	5,6	4,3	3,1
2006	7,7	5,2	4,3	3,1
2007	7,6	5,3	4,3	3,3
2008	7,7	5,2	4,2	2,9
2009	8,1	6,5	4,1	2,9
2010	8,2	5,6	4,6	2,8
2011	9,1	5,4	4,7	2,8
2012	7,9	5,9	4,5	2,7
2013	9,7	5,6	4,5	3,0
2014	8,2	5,7	4,4	3,2
2015	8,4	5,9	4,4	3,6
2016	8,1	7,1	4,5	3,9
2017	8,0	6,0	4,5	3,8

Kaynak: Eurostat. Erişim Tarihi: Kasım 20, 2018, <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

Tablo 4, AB’nin hem İsviçre hem de Türkiye ile ticaretinde avantajlı konumda olduğunu göstermektedir. AB, her iki ülke ile 2004-2017 döneminde yaptığı ticarete her zaman fazla vermiştir. Diğer bir ifadeyle, İsviçre ve Türkiye açık vermiştir. İsviçre’nin dış ticaret açığındaki ilk ciddi artış 2005 yılında gerçekleşmiş, sonraki üç yılda önemli bir artış yaşanmamıştır. Önceki yıllara göre, 2010 yılından itibaren ciddi açıklar vermeye başlayan ülkenin dış ticaret açığının, 2013 yılında 74,6 milyar avro ile rekor kırdığı görülmektedir. Bu yıla müteakip azalsa da, önceki yıllara göre büyük ölçüde yüksek düzeyini korumaktadır. Türkiye’nin de 2014 yılına kadar AB ile ticaretindeki açığı artmış, daha sonra azalan seyir izlese de, 2004 yılı ile mukayese edildiğinde, 2017 yılında verdiği dış ticaret açığı 2004 yılının iki katı olarak gerçekleşmiştir. İki ülkenin AB ile ticaretindeki artan seyirli açık vermelerinin dışındaki diğer bir ortak yönleri, 2013 yılında AB ile dış açıklarının zirve yapmasıdır. İsviçre ve Türkiye’nin AB ile ticaretine ilişkin bu rakamlar, her iki ülkenin de AB ile daha yoğun bir

ticaret ilişkisine sahip olduğunu göstermektedir. Her iki ülkenin AB ile aynı coğrafyada yer aldığı dikkate alınırca bu beklenen sonuçtur.

Tablo 4: 2004-2017 Döneminde AB(28)'in İsviçre ve Türkiye İle Dış Ticaret Dengesi (Milyar Avro)

Yıllar	İsviçre			Türkiye		
	İhracat	İthalat	Fazla	İhracat	İthalat	Fazla
2004	75,3	62,2	13,1	40,2	32,9	7,3
2005	86,3	66,7	19,6	44,6	36,2	8,4
2006	88,6	71,6	17,0	50,0	41,9	8,1
2007	93,2	77,0	16,2	52,8	47,4	5,4
2008	100,6	82,7	17,9	54,5	46,3	8,2
2009	88,8	80,9	7,9	44,5	36,4	8,1
2010	110,5	85,5	25,0	61,9	43,1	18,8
2011	142,1	93,5	48,6	73,3	48,8	24,5
2012	133,6	105,9	27,7	75,5	48,8	26,7
2013	169,1	94,5	74,6	77,6	50,7	26,9
2014	140,3	96,5	43,8	74,7	54,4	20,3
2015	150,5	102,4	48,1	79,0	61,7	17,3
2016	142,2	121,4	20,8	78,0	66,6	11,4
2017	150,2	110,7	39,5	84,4	69,8	14,6

Kaynak:“Extra-EU Trade by Partner,” Eurostat, Erişim Tarihi: Kasım 22, 2018,<https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

İsviçre ve Türkiye'nin dış ticaret ürün bileşimlerine bakıldığında, iki ülkenin ayrıştığı görülmektedir. 1998-2017 yılları arasında, İsviçre'nin ihracatında yüksek teknoloji ürünler (eczacılık ürünleri) ve orta-yüksek teknoloji ürünler (organik kimyasallar) önemli yer tutmaktadır. Türkiye'nin aynı dönemdeki ihracat ürün bileşiminde, son yıllarda orta-yüksek teknoloji gerektiren ürünlerin (otomobil, beyaz eşya, makine-teçhizat) payı artsa da, orta-düşük ve düşük teknoloji ürünler (hazır giyim, demir-çelik ve bunlardan mamul eşya, meyveler) önemli yer tutmaktadır.¹² İki ülke arasındaki bu farkın oluşmasında, İsviçre'nin sanayileşme konusunda Türkiye'den çok daha önce (XIX. yüzyıl) ciddi mesafeler kaydetmesinin önemli rolü olduğu ileri sürülebilir. Hâlbuki aynı dönemde, Türkiye'deki sanayi malları üretimi oldukça sınırlı idi. Sanayileşmenin önem kazanması, İsviçre'den çok sonra (XX. yüzyılın ortaları) başlamıştır. Mevcut durumda, Türkiye'nin yıllar içerisinde sağladığı ekonomik gelişim ve dönüşüme rağmen, yüksek teknoloji üretim açısından iki ülke arasındaki fark büyüktür.

¹² “United Nations Trade Statistics,” UN Comtrade Database, <https://comtrade.un.org/data>

**Tablo 5: İsviçre ve Türkiye’nin Doğrudan Yabancı Yatırım Stoku
(AB-28; Milyon ABD Doları)**

Yıllar	İsviçre		Türkiye	
	AB→İsviçre	İsviçre→AB	AB→Türkiye	Türkiye→AB
2013	n/a	n/a	109.049	18.430
2014	608.072	481.186	127.816	21.939
2015	673.363	556.226	113.263	19.985
2016	853.070	682.898	98.673	22.934
2017	1.050.552	767.034	128.439	27.334

Kaynak: OECD.Stat. Erişim Tarihi: Ocak 18, 2021, <https://stats.oecd.org/>

2012-2015 dönemi verilerine göre, doğrudan yabancı yatırımlarda ise, AB’nin ilk sıradaki ortağı ABD, ikinci sıradaki ortağı İsviçre’dir.¹³ Tablo 5’teki veriler İsviçre ve AB arasındaki yatırım ilişkilerinin önemli bir düzeyde seyrettiğini teyit etmektedir. 2017 yılı itibarıyla AB’nin İsviçre’deki doğrudan yabancı yatırım stoku 1 trilyon ABD dolarını aşmış, Türkiye’deki stok ise 128 milyar ABD doları düzeyinde kalmıştır. Bu veri, İsviçre’nin Türkiye’den yaklaşık 8 kat daha fazla AB kaynaklı doğrudan yabancı yatırıma sahip olduğunu işaret etmektedir. Dolayısıyla İsviçre ve Türkiye, AB kaynaklı doğrudan yabancı yatırım tutarları bakımından da farklılık göstermektedir.

II. Dış Ticaret Yapısı ve Politikaları

1. İsviçre

Ülkelerin dış ticaret politikaları, iç ve dış gelişmelerden etkilenebilmektedir. İsviçre’nin dış ticaret politikasını ise, ülkenin bağımsızlık vurgusunun ve bu yönde gelişmiş dış politik kimliğinin bir belirtisi saymak mümkündür.¹⁴ İsviçre’nin Avrupa coğrafyasındaki

¹³“File:Top 10 countries as extra EU-28 partners for FDI stocks, EU-28, end 2012–2015 (billion EUR) YB17.png,” Eurostat, Erişim Tarihi: Ocak 18, 2021, <https://ec.europa.eu/eurostat/>

¹⁴ İsviçre Anayasası’nın 54 üncü maddesine göre Konfederasyon, dış ilişkilerde İsviçre’nin bağımsızlığını ve refahını gözetecek, dünyadaki yoksulluğun azaltılmasına yardım edecek, insan hakları ve demokrasiye saygıyı, halkların barış içinde bir arada yaşamasını ve doğal kaynakların korunmasını destekleyecektir. “Federal Constitution of the Swiss Confederation,” The portal of the Swiss government, Erişim Tarihi: Ekim 21, 2018, <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html>

konumundan ötürü dış ticaretinde AB önemli bir yer tutmaktadır. Buna rağmen, bir referandumlar ülkesi olan İsviçre, AB ve Avrupa Ekonomik Alanı (AEA) dışında kalmayı tercih etmiş ve bu yöndeki kararlar İsviçre halkı tarafından alınmıştır.¹⁵ İsviçre’de, belli dönemlerde korumacı dış ticaret politikaları uygulansa da, Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması’nın (GATT-General Agreement on Tariffs and Trade) yürürlüğe girdiği 1947 yılındaki ortalama gümrük tarifesi, petrol türevleri için uygulananlar dahil %8,4; petrol türevleri için uygulananlar hariç %7,5 oranındadır. Bu oranlar, GATT’ın petrol türevleri için uygulananlar hariç ortalama gümrük tarifesi (%40) ile mukayese edildiğinde, o dönemde İsviçre’nin görece oldukça düşük tarife oranlarına sahip olduğu görülmektedir. Hatta o dönemlerde, İsviçre’nin uyguladığı gümrük tarifelerinin Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun (AET) gümrük tarifelerinden bir hayli düşük olması, İsviçre’nin AET’ye üyeliğinin İsviçre Federal Konseyi tarafından onaylanmamasının nedenleri arasında sayılmaktadır. İsviçre Federal Konseyine göre, üye olunması halinde uygulanmak zorunda kalınacak yüksek gümrük tarifeleri, İsviçre’nin dünyadaki ekonomik konumunu olumsuz yönde etkileyebilir ve hammadde maliyetlerini artırarak rekabet gücünü azaltabilirdi.¹⁶

İsviçre, gümrük vergilerini spesifik tarzda tahsil etmektedir. İsviçre tarife sisteminin, gümrük vergilerinin ad valorem (kıymete dayalı) değil spesifik tarzda (ölçüye dayalı) tahsil edilmesi yanında, üç özelliği daha bulunmaktadır. Birincisi, İsviçre’nin gümrük tarifeleri indirimlerinde ülke ayrımı gözetmemesidir. İsviçre’nin aksine diğer sanayileşmiş ülkeler, Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) üye ülkelere ya da en çok kayırılan ülke ilkesinin geçerli olduğu ülkelere uygulanan bağlı tarifeler ile diğer ülkelere uygulanan otonom tarifeler arasında ayırım yapmaktadır. İkincisi, diğer sanayileşmiş ülkelere kıyasla deri, deri ürünleri, ayakkabı, tekstil ve giyim eşyası üzerindeki gümrük vergilerinin, yerli sanayiye korumak için yüksek tutulmasıdır. Üçüncü özelliği ise, spesifik tarzda uygulanan İsviçre gümrük tarifelerinin yaklaşık yarısının, ad valorem tarzda hesaplandığında, ithal

¹⁵ 1991-2018 yılları arasında yapılan toplam referandum sayısı 254’tür. Ortalama olarak her yıla 9 referandum düşmektedir. Toplam referandum sayısının sadece federal düzeyde yapılan referandumları kapsadığını da belirtmek gerekir. 1972-2019 döneminde Avrupa ile ilgili konularda yapılan referandum sayısı ise 13’tür. “Chronologie Volksabstimmungen,” Bundeskanzlei BK, Erişim Tarihi: Mayıs 26, 2020, https://www.bk.admin.ch/ch/d/pore/va/vab_2_2_4_1.html

¹⁶ Richard Senti, “Swiss Foreign Trade Policy,” içinde *Swiss Foreign Policy, 1945-2002*, eds. Jürg Martin Gabriel ve Thomas Fischer, (New York: Palgrave-Macmillan, 2003), 196-198.

edilen malların değerinin %1 ini dahi bulmamasıdır. Düşük düzeydeki gümrük tarifesinin, mali, yönetsel ve korumacılık yönleriyle anlamlı olmadığı ve İsviçre’nin diğer ülkelerle müzakerelerinde hareket alanı bırakmadığı ileri sürülmektedir.¹⁷

İsviçre, GATT Anlaşmasına koşullu olarak üye olduğu 1958 yılından sonra, sırasıyla Dillon Raundu (1961-2) ve Kennedy Raundu’na (1964-7) katılmıştır. İsviçre, en başta, en çok kayırılan ülke ilkesini dikkate alarak genelleştirilmiş tercihler sistemine mesafeli yaklaşmıştır. 1960’lara gelindiğinde ise, en çok kayırılan ülke ilkesine istisna olarak, gelişmekte olan ülkelere ayrıcalıklı davranılacağı ve tercihli tarifeler uygulanacağını işaretlerinin verildiği görülmektedir. İsviçre’nin tercihli ticaret politikası, gümrük vergileri indiriminde olduğu gibi, gelişmekte olan ülkeler arasında ayırım gözetmemektedir. Diğer sanayileşmiş ülkeler ise, tek taraflı taviz sağlayacakları ülkelerin belirlenmesinde seçici davranmakta, tavizleri bu ülkelerin ihtiyacına göre sağlamakta ve gereklilik kalktığında geri çekmektedir.¹⁸

Tarımsal üretimde kendi kendine yetebilen bir ülke olmayan İsviçre’nin, tarım ürünleri ticareti söz konusu olduğunda, pazarın tedrici olarak açılmaya başladığı 1980’li yıllara kadar korumacı bir politika izlediği görülmektedir. Tarım ürünleri ticaretini büyük ölçüde Avrupa ülkeleri ile yapan İsviçre’nin bu korumacı yaklaşımı, hem Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA-European Free Trade Association) anlaşmasında hem de İsviçre ve AB arasındaki serbest ticaret anlaşmasında gözlenebilmektedir.¹⁹

İsviçre’nin tarım ürünleri ticaretini serbestleştirmesinin ilk adımları, AEA’nın müzakere süreciyle atılmıştır. Ancak AEA’ya katılımın 1992 yılında halk oylaması ile reddedilmesi sonucunda, verilmesi planlanan tarımsal tavizler yürürlüğe girmemiştir. İsviçre daha sonra, AB ile ikili ve sektörel temelde başlayan müzakere sürecinde, tarım konusunun değil, bilimsel araştırma, ticarette teknik engeller, kamu alımları ve hava ve kara yolu taşımacılığı konularının gündeme alınması yönünde bir tavır izlemiştir. Ama AB, görüşülen konulara, işgücünün serbest dolaşımı ve tarımsal ürünler ticaretinin katılmasını istemiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda, çerçeve anlaşma ve 11 ekten oluşan, belirli tarımsal ürünler için karşılıklı tavizler sağlayan ikili tarım anlaşması 1998 yılında yürürlüğe girmiştir.²⁰

¹⁷ Senti, “Swiss,” 198.

¹⁸ Senti, “Swiss,” 199.

¹⁹ Senti, “Swiss,” 190, 191.

²⁰ Senti, “Swiss,” 192, 193.

Halk oylamaları sonucunda AB ve AEA dışında kalsa da, İsviçre'nin yeni stratejilerinin, ekonominin dünyanın geri kalanı ile eklenmesinde etkili olduğu ileri sürülmüştür. Mach vd. (2003), İsviçre'nin 1990'lı yıllarda, AB üyesi olmamasına ve referandumlarda alınan bütünleşme karşıtı kararlara rağmen, özellikle ekonomik düzenlemeler konusunda uluslararası ve ulusüstü nitelikteki düzenlemelere beklenmedik bir şekilde üst düzey uyumlaştırmalar yaptığını vurgulamaktadır. Özellikle rekabet politikası reformu, telekom sektörünün serbestleşmesi ve kamu ihaleleri politikasındaki reformlara odaklanan Mach vd. (2003), İsviçre yetkililerinin reformların içeriği ve politika süreçlerinde olağanüstü etkili olduklarını ve reform karşıtlarının bir anlamda izole edildiğini ortaya koymaktadır.²¹

GATT Anlaşmasına kesin üyeliği 1 Ağustos 1966 tarihinde gerçekleşen İsviçre, DTÖ'nün ilk üyeleri arasında yer almıştır.²² DTÖ'nün (2017) İsviçre'ye ilişkin ülke raporunda, DTÖ'nün önemli bir destekçisi ve dünya ticaretinin daha fazla serbestleşmesinin bir savunucusu olarak tanımlanmaktadır. Mevcut durumda, az gelişmiş ülke kaynaklı ürünlerin İsviçre pazarına vergisiz ve kotasız eriştiği, gelişmekte olan ülkelere ise 7.000 adet tarifede muafiyet ve/veya indirim sağlandığı görülmektedir. Bununla birlikte, korumacı politika, tarımsal ürünler için hâlâ sürdürülmektedir. Tarımsal ürünlere uygulanan gümrük tarifesi ortalama %30,8 oranında iken, diğer ürünlere uygulanan tarife ortalama %2,3 oranındadır. Ad valorem tarifeye çevrilmiş en yüksek gümrük tarifesi, %1.850,6 oranı ile dondurulmuş sığır ciğeri ithalatında uygulanmaktadır. Sebze, et ve süt ürünleri ithalatına uygulanan gümrük tarifesi ise %100'ün üzerindedir.²³

İsviçre'nin dış ekonomik politikasının temel amacı, bir iş merkezi olarak ülkenin Avrupa'daki ve dünyadaki konumunu desteklemektir. Küreselleşme olgusu ulusal egemenliği belli ölçüde de olsa dışsal şekilde

²¹ André Mach, Silja Häusermann ve Yannis Papadopoulos, Economic Regulatory Reforms in Switzerland: Adjustment without European Integration, or How Rigidities Become Flexible, *Journal of European Public Policy* 10, no 2, (2003): 301.

²² "Switzerland and the WTO," WTO, Erişim Tarihi: Ekim 24, 2018, https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/switzerland_e.htm

²³ "Trade Policy Report, Report by the Secretariat, Switzerland and Liechtenstein, 2017," WTO, Erişim Tarihi: Ekim 24, 2018, https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=238893,235617,118794,115582,72651,102591,73562,68263,23348&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextHash=&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=True

aşındırdığından, ülkeler ekonomik olarak dünya ile eklenmenin bir gereksinim olduğunu, varsa maliyetini üstlenmek pahasına kabul etmektedir. İsviçre hükümeti de, ülkenin bağımsız bir şekilde düzenlemeler yapma gücüne katkı sağlamadığı gibi, pazar erişimini de sınırlayan geleneksel ikili yaklaşıma bir alternatif olarak ve klasik serbest ticaret anlaşması seçeneğini bir yana bırakarak, AB ile yapılacak kapsamlı bir serbest ticaret anlaşmasının olası etkilerini tartışmaya başlamıştır.²⁴

İsviçre’nin bölgesel ticaret anlaşmalarının tamamı serbest ticaret anlaşmalarından oluşmaktadır. Bu serbest ticaret anlaşmalarının neredeyse tamamı, İsviçre’nin EFTA üyesi olması nedeniyle, EFTA kapsamında yapılmış bulunan anlaşmalardır. Dikkat çeken nokta ise, İsviçre ve Lihtenştayn arasındaki gümrük birliğinin bu anlaşmalar arasında yer almamasıdır. Bunun nedeni, bu ülke ile ilke olarak malların serbest dolaşımı ile sınırlı bir gümrük birliği kuran anlaşmanın 1923 yılında yapılmış olmasıdır. Bu anlaşmaya göre, İsviçre’nin gümrük kuralları ve İsviçre tarafından üçüncü ülkelerle yapılan ticaret ve gümrük birliği anlaşmaları, Lihtenştayn için de geçerli olmakta, İsviçre bu tür anlaşmaların müzakeresinde Lihtenştayn’ı temsil edebildiği gibi, bu anlaşmaları Lihtenştayn’da etki doğuracak şekilde yapabilmektedir. Ayrıca, İsviçre ve Lihtenştayn, 1980 yılında İsviçre frangının kullanıldığı bir parasal birlik oluşturmuşlar ve yakın ekonomik ilişkileri üst aşamaya taşımışlardır.²⁵

2. Türkiye

Türkiye’nin dış ticaret politikası da, İsviçre gibi, ülkedeki siyasal ve ekonomik ideolojinin, dünyadaki siyasal ve ekonomik gelişmelerin etkisinde şekillenmiştir. Örneğin dış ticarete öteden beri açık verilmesine rağmen, dünyadaki eğilim doğrultusunda, dış ticaret açığını artırma riski bulunan liberal politikalar uygulanabilmiştir.

II. Dünya Savaşı’nın bitimini takip eden ilk yıllarda, ülkemizde serbest dış ticaret yaklaşımının benimsendiği görülmektedir. Savaş sonrasında güç kazanan ABD’nin, batı ittifakına doğru yönelmekte olan Türkiye’ye liberal bir dış ticaretin benimsenmesi yönündeki tavsiyeleri ile ülkemizdeki iktidar değişikliğinin etkisinin bir araya gelmesi sonucunda, 1950-1952 yıllarında

²⁴ “Trade Policy Report 2017”

²⁵ “Bilateral relations Liechtenstein-Switzerland,” Government of the Principality of Liechtenstein, Erişim Tarihi: Ekim 25, 2018, <http://www.regierung.li/ministries/ministry-for-foreign-affairs/diplomatic-representations/berne-ch/bilateral-relations/>

liberal politikalar uygulanmış, bu da dış ticaret açıklarının büyümesine neden olmuştur.²⁶ Dolayısıyla 1953 yılından başlayarak yeniden ithalatı kısıtlayıcı tedbirler alınmış,²⁷ ithalat ve dolayısıyla üretimin zorlaşması enflasyonist baskıya yol açmıştır. 1958 yılında ciddi oranda bir devalüasyona gidilmiş, 2,80 TL olan ABD doları 9 TL'ye yükselmiştir.²⁸ Yaşanan ekonomik kriz ve siyasi gelişmeler, 1960'ların ilk yıllarına kadar ekonomik durgunluğa yol açmıştır.

1960'lardan başlayarak, ülkemizde ekonominin yönetiminde planlı kalkınma anlayışı benimsenmiş²⁹ ve kararlı bir dış ticaret politikası hedeflenmiştir.³⁰ Bu hedef doğrultusunda, ödemeler dengesinin sağlanabilmesi için, ihracatın artırılması ve çeşitlendirilmesi, ithalatın ise seçici olması amaçlanmıştır. Sıkı ve bürokratik bir dış ticaret ve kambiyo rejimi aynı zamanda dönemin genel ekonomi politikasının bir yansımasıdır. Kullanılan diğer dış ticaret politika araçlarının etkileri bir yana, oranları dönemler itibarıyla değişkenlik gösteren ithalat teminatı uygulaması³¹, ithalatçı açısından başlı başına bir finansal yük anlamına gelmektedir.

1970'lerde yurt içinde ve dışında yaşanan gelişmeler (Kıbrıs Barış Harekâtı ve bu nedenle Türkiye'ye uygulanan ambargo, petrol krizi, siyasi çekişmeler), bu yıllarda ekonomiyi olumsuz etkilemiş ve dış ticaret açığının büyümesine yol açmıştır. Böylece 1970'li yılların ikinci yarısında ödemeler dengesi krizi, üretimde gerileme, kıtlıkların oluşması, işsizliğin artması ve iç barışın yitirilmesi gibi ekonomik ve sosyal anlamda ciddi sıkıntılar ile karşılaşmıştır.³² Genel olarak, 1950-1984 yılları arasındaki dönemde, gümrük vergileri, eş etkili vergiler, ithalat kotaları, ithalat yasakları, ithalatta teminat uygulaması ve döviz kontrolleri, yerli sanayiye koruma veya ödemeler dengesini sağlamanın başlıca araçları arasında yer almıştır.³³

Türkiye, ithal ikameci politikaların izlendiği bu yıllar sonrasında, 1980'lerde dışa açılmış ve dış ticarete serbestleşmeye gidilmiştir. Takip edilen politikalar ihracatı teşvik, ithalatın liberalizasyonu ve yabancı

²⁶ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 10. Baskı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2019), 226, 227.

²⁷ Sübidey Togan, *1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu*, 1. Baskı, (İstanbul: Türk Eximbank, 1994), 21.

²⁸ Fırat ve Gökbayrak, *Dış Ticaret Teorisi*, 187-193.

²⁹ Togan, *1980'li Yıllarda*, 21.

³⁰ Fırat ve Gökbayrak, *Dış Ticaret Teorisi*, 195.

³¹ Fırat ve Gökbayrak, *Dış Ticaret Teorisi*, 197, 205, 209, 210.

³² Togan, *1980'li Yıllarda*, 283.

³³ Togan, *1980'li Yıllarda*, 23.

sermaye konularına odaklanmıştır.³⁴ Bununla birlikte, dış ticarete aranan ithalat belgesi, ihracatçı belgesi, ithal müsaadesi gibi kırtasiyeciliğin kaldırılması için 1990’lı yılları; kambiyo rejiminin dış ticareti ilgilendiren hükümlerinde tam serbesti için 2000’li yılları beklemek gerekmiştir. Günümüzde ithalat veya ihracatta tam bir serbestiden bahsetmek mümkündür. Vergi numarasına veya kimlik numarasına sahip her gerçek veya tüzel kişi, prensip olarak dilediği her türlü malı ithal; ihracatçı birliğine üye olmak koşuluyla her türlü malı ihraç edebilmektedir. İthal veya ihraç kısıtlamaları ise, bu kısıtlamaları haklı çıkaran koşulların mevcudiyeti halinde mümkündür. Haklı çıkarma nedenleri insan, hayvan ve bitki sağlığının veya çevrenin korunması gibi hassasiyetler olabileceği gibi, yerli üreticinin-sanayicinin, ithalatçı veya ihracatçının ciddi zarar gördüğü dış ticaret koşullarının oluşması kaynaklı olabilir.

Dış ticaretin serbestleştirilmesine yönelik politikalar sonucunda, 1980’li yıllar ve sonrasında dış ticaret hacmimiz sürekli artış göstermiştir. 1980’li yıllarla başlayan ve dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasını da içeren liberalizasyon sürecinin etkileri, 1996 yılında gümrük birliğinin oluşturulmasına değin uzanmaktadır. Dönem içerisinde ihracat rakamları artmış, ihracatın ithalatı karşılama oranlarında iyileşme görülmüştür.³⁵ Bununla birlikte, ihracata sağlanan desteklerden haksız yere yararlanmak için başvurulan yöntemler, ülkeyi hayali ihracat ile tanıştırmıştır. Bugünün hayali ihracat eylemleri ise, yöntem, amaç ve sağlanan menfaat anlamında 1980’lerde yaşananlardan belli ölçüde farklıdır.

Türkiye’nin üçüncü ülkelerle yaptığı bölgesel ticaret anlaşmaları, Türkiye’nin dış ticaret politikasında, gümrük birliğinin oluşturulması ile ortaya çıkan etkiyi de yansıtmaktadır. Türkiye’nin on yıllar önce AB’ye katılımı hedefleyen bir sürece girmesi ve 1996 yılı başında gümrük birliğinin kurulması, gümrük birliğinden sonra AB’nin ortak dış ticaret politikasına uyum kapsamında üçüncü ülkeler ile serbest ticaret anlaşmaları ve daha önceden EFTA ile serbest ticaret anlaşması yapılması, ülkenin Avrupalı kimliğini ticari anlamda pekiştirmektedir. Arnavutluk, Bosna Hersek, Fas, Filistin, Güney Kore, Gürcistan, İsrail, İsviçre, İzlanda, Karadağ, Makedonya, Mısır, Moldova, Norveç, Sırbistan, Suriye, Şili, Tunus ve Ürdün ile hem AB’nin hem Türkiye’nin ticaret anlaşmaları bulunmaktadır.

17 Ekim 1951 tarihinde GATT Anlaşmasına üye olan Türkiye, 26 Mart 1995 tarihinden bu yana da DTÖ’nün bir üyesidir. DTÖ’nün Türkiye’ye ilişkin hazırladığı ülke raporuna göre, Türkiye’de 2016 yılı itibarıyla

³⁴ Togan, *1980’li Yıllarda*, 17.

³⁵ Togan, *1980’li Yıllarda*, 217, 218, 221.

uygulanan gümrük tarife ortalaması %12,8 oranındadır. Bağlı olan ve bağlı olmayan tarifeler genel olarak eşit bir ağırlığa sahip olmakla birlikte, bağlı tarifeler ile uygulanan tarifeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Tarımsal ürünler ile sanayi ürünlerinde ortalama olarak sırasıyla %49 ve %5,5 olan tarifeler oldukça farklılaşmaktadır. Aynı zamanda Türkiye, yakın dönemde ciddi bir korunma ve dampinge karşı önlem uygulayan bir ülke konumundadır.³⁶

III. AB-İsviçre Ekonomik Bütünleşme İlişkilerinin Hukuki Dayanakları ve Bu Kapsamda Temel Özellikleri

1972 yılında yapılan serbest ticaret anlaşmasından sonra, özellikle AEA'ya katılımın halkoylamasıyla reddedilmesinden itibaren, İsviçre ve AB ekonomik ilişkileri ikili anlaşmalar zemininde ilerlemiştir. İki taraf arasında, temel konuları esas alan 20 anlaşma ve iç pazara kısmi olarak erişim sağlayan ve işbirliğini düzenleyen diğer 100'den fazla anlaşma imzalanmıştır. Bu düzenlemeler altında İsviçre, önemli bir adım olarak kişilerin serbest dolaşımını da kabul etmiştir. Bununla birlikte, malların ve kişilerin serbest dolaşımının sağlandığı İsviçre-AB ekonomik bütünleşmesini AEA'dan ayıran en belirgin fark, AEA'nın malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbestçe dolaşımına dayanan bir iç pazar kurmuş olmasıdır.

Söz konusu ikili anlaşmalar, yapıldıkları yıl veya dönem itibarıyla dört grup altında incelenebilir. Birinci gruptaki anlaşmalar, 1972 yılında yapılan Serbest Ticaret Anlaşmasını da kapsayan ve malların serbest dolaşımını hedefleyen ilk anlaşmalar olarak görülmektedir. İkinci gruptaki anlaşmalar, eş zamanlı olarak 1999 yılında yapılan toplam 7 anlaşmayı (İkili I); üçüncü gruptaki anlaşmalar yine eş zamanlı olarak 2004 yılında yapılan toplam 9 anlaşmayı (İkili II) kapsamaktadır. Dördüncü grup anlaşmalar ise, 2004-2019 yılları arasında imzalanan diğer ikili anlaşmaları içermektedir. Birinci gruptaki anlaşmalar, Tablo 6'da gösterilmektedir.

³⁶ "Trade Policy Review, Report by the Secretariat, Turkey, 2016," WTO, Erişim Tarihi: Kasım 6, 2018, https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=230511,226788,56061,109720,70584,64797,33313,32142&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextHash=&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=True

Tablo 6: İsviçre-AB İlk İkili Anlaşmaları

Anlaşma	İmza Tarihi	Yürürlük
Serbest Ticaret Anlaşması*	22.07.1972	01.01.1973
Sigortacılık Hizmetleri Anlaşması	10.10.1989	01.01.1993
Mal Taşımacılığı Anlaşması	21.11.1990	01.07.1991

*Söz konusu anlaşma başlığında ya da metninde anlaşmanın “serbest ticaret” anlaşması olduğu açıkça yer almasa da, içeriği itibarıyla serbest ticaret anlaşması olarak anılmaktadır. Kaynak: “Switzerland’s European policy,” Federal Department of Foreign Affairs, Erişim Tarihi: Aralık 26, 2019, <https://www.eda.admin.ch/dea/en/home/bilaterale-abkommen/inkrafttreten.html>

1972 Serbest Ticaret Anlaşması, AB (o tarihteki adıyla AET) ile İsviçre arasında, sanayi ürünleri ticareti için bir serbest ticaret bölgesi oluşturmuştur.³⁷ Anlaşmaya taraf olanlar menşeli sanayi ürünleri üzerindeki gümrük vergileri ve eş etkili vergiler kaldırılmış, bunun yanında miktar kısıtlamaları sona erdirilmiştir. 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren anlaşmaya göre, gümrük vergilerinde 1 Nisan 1973 tarihinde %80 oranında indirim yapılacak, geriye kalan %20’lik kısım sonraki dört sene içerisinde indirime tabi tutularak 1 Temmuz 1977 tarihinde sıfırlanacaktı. Böylece, İsviçre’nin AB pazarına erişimi anlamında ilk adım atılmış, bu anlaşma ile, iki taraf arasındaki sanayi ürünleri ticaretinde serbest dolaşım temin edilmiştir. Ayrıca, bu anlaşma işlenmiş tarım ürünleri konusunda da hükümler içermekte ve iki tarafın tarımsal üretim maliyetlerindeki farkların dikkate alındığı özel bir tarife uygulaması öngörmektedir.

Anlaşmaya göre, taraflardan birinde, şirketler arasında rekabet bozucu anlaşmalar yapılması, hakim gücün kötüye kullanılması veya devlet destekleri gibi rekabetçi olmayan uygulamaların ortaya çıkması; diğer taraftan, anlaşma nedeniyle vergilerin kaldırılmış olmasının ya da ihracatçı tarafın hammadde ve ara mallar ithalatında uyguladığı vergilerin, ithalatçı tarafın uyguladığı vergilerden önemli ölçüde düşük olmasının, bir taraftaki üretim faaliyetine zarar vermesi; dampingte bulunulması; herhangi bir ekonomik sektörde bozulma görülmesi ya da bir bölgedeki ekonomik durumun kötüleşmesi gibi durumlarda, tarafların gereken önlemleri alma hakkı bulunmaktadır. Önlemler seçilirken, anlaşmanın işleyişine en az zarar verecek olanlara öncelik tanınacaktır. Aynı zamanda, önlemler uygulamaya konulmadan önce ortaklık komitesine bilgi verilecektir. Ödemeler dengesinde bozulmanın veya bozulma tehdidinin varlığı halinde ise,

³⁷ Anlaşmanın Lihtenştayn için de geçerli olduğunu resmileştiren ilave bir anlaşma, Lihtenştayn’ı da dolaylı olarak taraflar arasına katmaktadır.

tarafarca alınacak önlemlerde diğer tarafa bilgi verilmesi yeterli olacak, ortaklık komitesine bilgi vermek gerekmeyecektir.

Yine anlaşma ile kurulan söz konusu ortaklık komitesi anlaşmanın yürütülmesi ve uygun bir şekilde uygulanmasında konusunda sorumluluk yüklenmiştir. Anlaşmanın kurumsal tarafını belirli ölçüde sembolize edebilen ortaklık komitesi için, sürekli ve düzenli bir çalışma düzeni oluşturulmamıştır. Komite yılda en az bir kere toplanacak, gerek duyulduğunda ilave toplantılar yapabilecektir. Komite'nin görevi, anlaşmanın kapsamına giren konularda tavsiyelerde bulunmak ve kararlar almak olarak belirlenmiştir. Anlaşmanın uygun biçimde yürütülmesinin temini için âkit taraflar bilgi alışverişinde bulunacaklar ve taraflardan herhangi biri ortaklık komitesi içerisinde danışmalarda bulunulmasını isteyebilecektir. Komite karşılıklı mutabakat ile hareket edecektir. Komite kendisine yardımcı olmaları bakımından çalışma grupları da kurabilecektir.

1989 Sigortacılık Hizmetleri Anlaşması, karşılıklılık ve eşitlik zemininde doğrudan hasar sigortası alanında faaliyet gösteren şirketlerin iki tarafta serbestçe kurulmasını sağlamıştır. 2017 yılı itibarıyla, İsviçre sigortacılık sektörünün yurt içinde 50 bine yakın; yurt dışında 100 bini aşkın kişiye istihdam sağlıyor olması, anlaşmanın önemini göstermektedir. Anlaşma ile, hayat sigortası hariç diğer sigortacılık hizmetlerinin iki tarafta serbest dolaşımı sağlanmakta, İsviçre, AB iç pazarına sektör bazında erişim sağlamış bulunmaktadır.

Anlaşma ile yine bir ortaklık komitesi kurulmuştur. Bu Komiteye ilişkin hükümler, 1972 Serbest Ticaret Anlaşmasının ortaklık komitesini düzenleyen hükümleri ile benzerlik göstermektedir. Serbest ticaret anlaşmasında olduğu gibi, taraflardan herhangi birinin diğer tarafı bilgilendirmesiyle anlaşmanın sona erdirilebilmesi bu anlaşmada da açıkça yer almaktadır. Böyle bir durumda, bildirim tarihinden itibaren 12 ay süreyle anlaşmanın uygulanmasına devam edilecek, süre sonunda, anlaşmadan yararlanan şirketler üçüncü ülke şirketlerine uygulanan kurallara tabi tutulmaya başlanacaktır. Sigortacılık anlaşmasının bir önceki anlaşmadan farkı ise anlaşmazlıkların çözümüne ilişkin hükümler içermesi, tahkim sürecinde, tahkimin nasıl oluşacağı ve nasıl işleyeceğini düzenlemesidir.

Mallara yönelik gümrük işlemlerinin basitleştirilmesini ve sınır noktalarında işbirliğinin artırılmasını amaçlayan 1990 Mal Taşımacılığı Anlaşması ise, İsviçre ve AB arasındaki mal taşımacılığında yapılan kontroller ve uygulanan formaliteler hakkında hükümler içermektedir. Güvenlik kaygıları nedeniyle, 2011 yılında bu anlaşmanın kapsamı genişletilmiş ve üçüncü ülkelere getirilen mallar ya da üçüncü ülkelere

gönderilen mallar için, malların gelişinden ya da gidişinden önce olmak üzere özet bildirim yapılması kararlaştırılmıştır. Taraflar, gereken şartları taşıyanlara yetkilendirilmiş ekonomik operatör yetkisi verebilecek, bu operatörlere güvenlikle alakalı gümrük kontrollerinde kolaylık sağlanacaktır. Anlaşma, taraflar arasındaki mal ticaretinin bir noktada, mümkün olan en kısa sürede ve istisnalar saklı kalmak kaydıyla rastlantısal yöntemle kontrol edilmesini, taraf toprakları arasında yapılan mal taşımacılığında, tarafların gümrük güvenlik tedbirleri uygulamalarından kaçınmalarını öngörmektedir. Anlaşmanın yer bakımından uygulanması alanına, İsviçre ile olan gümrük birliği ilişkisi devam ettiği sürece Lihtenştayn da dahil bulunmaktadır.

Kişilerin serbest dolaşımı, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı ile birlikte iç pazarın oluşturulmasında sağlanması gereken dolaşım özgürlüklerinden biridir. Tablo 7’de gösterilen ve “İkili I”³⁸ olarak da anılan anlaşmalar grubunda, kişilerin serbest dolaşımına ilişkin anlaşma da yer almıştır. Anlaşma, İsviçre ve AB vatandaşı kişilere başlıca şu hakları tanımaktadır:

- Vizeye veya benzeri bir uygulamaya tabi tutulmaksızın anlaşmaya taraf olan ülkelere giriş.
- Yerleşim hakkı.
- Ücretli çalışma hakkı.
- Kendi işini kurma hakkı.

Giriş ve yerleşim hakkı, ekonomik bir faaliyette bulunma şartına bağlı bulunmamaktadır. Hizmet sunan kişiler, bir takvim yılında 90 günlük çalışma süresini geçmemek üzere diğer taraf topraklarında hizmet sunabilecektir. Diğer taraf topraklarında yasal bir şekilde ikamet etmekte olan kişilere, bu topraklarda uyrukluk temelinde bir ayrımcılık yapılamayacaktır. Taraflar, uyruğunda olan kişilere sağladıkları yaşam, istihdam ve çalışma koşullarını, diğer taraf uyruğunda bulunan kişilere de sağlamayı amaçlamışlardır.

Anlaşmanın uygulanması Birlik hukukunda yerleşmiş bir kısım kavramların kullanılmasını gerektirdiğinden, uygulamada, Anlaşmanın imzalanmasından önce Avrupa Birliği Adalet Divanı’nca oluşturulmuş içtihat hukuku da dikkate alınacaktır.

³⁸ Söz konusu anlaşmalar, anlaşmalardaki hükümler gereği, aynı tarihte yürürlüğe girmiştir. Bu gruptaki anlaşmalardan herhangi birinin yenilenmemesi veya herhangi birinin sona erdirilmesi, diğerleri için de bağlayıcılık teşkil etmektedir. Bu nedenle, bu anlaşmalar grubu, “İkili I” olarak adlandırılmaktadır.

Anlaşmanın yürütülmesi ve uygun bir şekilde tatbikinden ortaklık komitesi sorumlu olacaktır. Ortaklık komitesi tavsiyelerde bulunabilmekte, anlaşmada belirtilen durumlarda kararlar alabilmektedir. Anlaşmanın uygulanmasından ya da yorumlanmasından doğan bir meselenin ortaklık komitesinin önüne getirilmesi durumunda, ortaklık komitesi sorunların çözümü konusunda da yetkili bulunmaktadır.

Tablo 7: İsviçre-AB İkili Anlaşmalar I

Anlaşmalar	İmza Tarihi	Yürürlük
Kişilerin Serbest Dolaşımı	21.06.1999	01.06.2002
Ticarette Teknik Engeller	21.06.1999	01.06.2002
Kamu Alımları	21.06.1999	01.06.2002
Tarım	21.06.1999	01.06.2002
Araştırma* 1999-2002	21.06.1999	01.06.2002
2003-2006	16.01.2004	01.01.2004
2007-2013	25.06.2007**	01.01.2007
2014-2020	05.12.2014	08.10.2015
Sivil Havacılık	21.06.1999	01.06.2002
Kara Taşımacılığı	21.06.1999	01.06.2002

*AB programları sınırlı bir zaman için uygulandığından, her defasında yeni anlaşmalar müzakere edilmiştir. **Geriye dönük hukuki etki içermektedir.
Kaynak: "Switzerland's European policy."

Yine İkili I anlaşmalar grubunda yer alan Ticarette Teknik Engeller Anlaşması ise, ürün standartları ve gerekliliklerinin iki taraf arasındaki ticarete yarattığı engellerin ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir. Sanayi ürünlerinin çoğunluğunu kapsayan anlaşma, bu ürünlerin standartlara uygunluk değerlendirmelerinin karşılıklı olarak tanınmasını temin etmektedir. Bu sayede İsviçre ve AB'de faaliyet gösteren üreticiler, pazara eşit koşullarda erişebilmektedir. Sanayi ürünlerinin piyasaya sürülebilmeleri için gerekli olan sertifikalandırma ve kabul süreçlerinin yalnızca bir kez yapılması, şirketler için maliyet ve zamandan tasarruf etmek anlamına gelmektedir. Anlaşma esasen, taraf ülkeler menşeli olan mallara uygulanmaktadır. Anlaşmada, tarafların temsilcilerinden oluşacak bir Komitenin kurulduğu belirtilmiş, önceki anlaşmada olduğu üzere, sorunların çözümü konusunda Komiteye yetki verilmiştir.

DTÖ anlaşmasının akdedilmesine giden süreçte gelişen ve aynı tarihte imzalanan (15 Nisan 1994) Kamu Alımları Anlaşması, örgüt yapısı altında

imzalanan çok taraflı ticaret anlaşmalarından birisi durumundadır. AB ve İsviçre anlaşmanın tarafları arasındadır. Anlaşma eklerinde, anlaşmanın hangi kamu kurumları ve hangi hizmetler için uygulanacağı belirtilmektedir. Anlaşmanın bir kamu alımı için bağlayıcı olması, kamu alımının belirlenmiş bir eşik tutarın altında olmamasına bağlı bulunmaktadır. İsviçre ve AB arasında yapılan Kamu Alımları Anlaşması ile taraflar, DTÖ çatısı altında yapılan anlaşmanın kapsamını genişletmeyi hedeflemiştir. Anlaşma, inşaat hizmetleri dahil, telekomünikasyon ve demiryolu işletmeleri, elektrik dışında olmak üzere enerji alanında faaliyet gösteren kuruluşlar ve kamusal ihtiyaçları (su, elektrik, ulaşım gibi) karşılamalarına yetkili kurumlarca izin verilmiş özel kuruluşların mal ve hizmet satın alımlarına, tarafların tedarikçilerinin ve hizmet sağlayıcılarının, karşılıklılık esasında, şeffaf ve ayrımcı olmayan bir biçimde katılım sağlamalarını güvence altına almaktadır. Diğer anlaşmalarda olduğu üzere, anlaşmanın yürütülmesinden sorumlu olarak kurulan ve karşılıklı uzlaşılı hareket eden ortaklık komitesi, sorunların çözümünde için de bir zemin oluşturmaktadır.

İkili I Anlaşmalar seti içinde yer alan diğer anlaşmalardan biri olan Tarım Ürünleri Anlaşması, tarafların tarım ürünleri piyasasına serbestçe erişimlerinin geliştirilmesini amaçlamıştır. Anlaşma sayesinde peynir üzerindeki gümrük vergileri ve kotalar kaldırılacak; şarap ve alkollü içecekler, organik tarım, bitki sağlığı, hayvan yemleri ve tohumculuk gibi konulardaki teknik engeller azaltılacaktır. Peynir üzerindeki gümrük vergilerinin kaldırılması sayesinde İsviçre, 2004-2018 yılları arasında her yıl ortalama %1,8 düzeyinde ihracat artışı temin etmiştir. İsviçre ve AB, peynir ticaretindeki serbestleşme yanında, anlaşma eki listelerde yer alan sebze ve meyveler, diğer bahçecilik ürünleri, kurutulmuş etler ve şarapçılık ürünleri ticaretinde karşılıklı tavizler vermiş bulunmaktadır. Aşağıda yer alan tarım ürünleri ise, anlaşma dışında bırakılmıştır:

- Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar.
- Hazırlanmış veya konserve edilmiş balıklar, havyar ve balık yumurtalarından elde edilen havyar yerine kullanılan ürünler.
- Hazırlanmış veya konserve edilmiş kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve diğer su omurgasızları.
- Yukarıda belirtilen ürünlerin atıkları
- Ağırlıkça %20’den fazla balık, kabuklu hayvan, yumuşakça ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvan malzemesi içeren makarnalar.

- Balık, kabuklu hayvan, yumuşakça ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanların unları, kaba unları veya pelletleri.

Söz konusu ürünlerin anlaşma dışında bırakılması, AB'nin balıkçılık ve kültür balıkçılığı ihracatında önemli yer tutan İsviçre açısından makul bir ayrıcalık olarak gözükmektedir. İsviçre, AB'nin, ABD ve Norveç'ten sonra üçüncü büyük pazarı konumundadır.

1972 Anlaşmasına benzer şekilde, anlaşma ekinde sayılan ürünlerle ilgili olarak, bir taraf menşeli tarım ürünlerinin ithalatı, diğer taraf pazarında ciddi bir bozulmaya yol açmış veya bozulma yönünde bir tehdit oluşturmuşsa, taraflar gerekli korunma tedbirlerini uygulayabilmektedir. Anlaşma gereği olarak, korunma tedbirlerinin seçiminde, anlaşmanın işleyişini en az zarar verecek olana öncelik verilecektir.

Anlaşma tarafları, tarım ürünleri ticaretinin giderek serbestleşmesini de taahhüt etmişlerdir. Anlaşma ile kurulan komite, anlaşmanın iyi bir şekilde işleyişinden sorumlu olduğu gibi, sorunların çözümünde rol oynamakta, aralarındaki tarım ürünleri ticaretini gözden geçirmekte ve tavizli tarife öngören listelerde değişiklik yapabilmektedir. Karşılıklı uzlaşa ile alınan komite kararları tarafların kendi kuralları doğrultusunda uygulanır.

Araştırma konusunda yapılan ikili anlaşmalar ise İsviçre ve AB arasında bilimsel ve teknolojik alanlarda işbirliğini hedeflemektedir. İsviçre ve AB'de yerleşik üniversiteler, araştırma kuruluşları, küçük ve orta ölçekli olanları da dahil sanayiciler ve bireysel araştırmacılar, tarafların anlaşma kapsamına giren araştırma program ve projelerine karşılıklı olarak katılım sağlayabilmektedirler. Bu sayede, bilgi ve iletişim teknolojileri, sağlık, enerji, nanoteknoloji, uzay ve çevre gibi alanlardaki araştırmaların eşgüdüm altında ve bütüncül bir şekilde yapılmasına imkân tanınmaktadır. 2014-2020 arası dönemine ilişkin hükümler içeren son anlaşmaya göre, AB'de yerleşik olup İsviçre'deki araştırma program ve projelerine katılım sağlayacak olan kişi ve kuruluşlar kendi masraflarını karşılamak durumundadır. İsviçre ise, AB programlarına katılım sağlanması karşılığında, GSYİH'sinin AB toplam GSYİH'sine oranı dikkate alınarak ilgili program giderlerine katkıda bulunmak zorundadır.

İkili I Anlaşmalar setinde yer alan diğer bir anlaşma sivil havacılık konusundadır. Anlaşma tarafların havacılık pazarlarına karşılıklı olarak erişiminin ve bu pazarlarda aynı koşullar altında faaliyet göstermelerinin önünü açmaktadır. Anlaşmanın 3 üncü maddesi, özel hükümler saklı kalmak kaydıyla uyrukluk temelinde bir ayrımcılığı bu doğrultuda yasaklamaktadır. Anlaşma kapsamında olmak üzere, iş kurma, acente, şube veya bağlı kuruluş açma özgürlüğünün kısıtlanmayacağı, Anlaşmanın 4 üncü maddesinde

belirtilmektedir. Anlaşmaya göre, İsviçre ve AB uyuğunda bulunan ve hava taşımacılığı yapan kuruluşlar, İsviçre ve AB’deki iki nokta arasında trafik hakkına sahip olacaklar, İsviçre hava taşımacılık kuruluşları, Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten iki yıl sonra AB’nin farklı üye ülkelerindeki iki nokta arasında taşımacılık yapmaya başlayabileceklerdir. Dolayısıyla, yabancı havayolu şirketlerinin iç hat uçuşlarında pazara erişimi henüz sağlanmamıştır.

İkili I Anlaşmalar setindeki son anlaşma, kara taşımacılığını konu edinmiştir. Anlaşma bir taraftan kara taşımacılığı trafiğinin etkin bir şekilde yönetilmesini sağlamak suretiyle, karayolu ve demiryolu ile yapılan yolcu ve yük taşımacılığı piyasalarına erişimde serbestliği; diğer taraftan taşımacılık politikasında eşgüdümü amaçlamıştır. Anlaşmanın, çevrenin korunmasından vazgeçmeden taşımacılıkta etkinliğin sağlanması hedefi doğrultusunda, Alpleri kullanarak İsviçre’yi kat eden kara trafiği, karayolundan demiryoluna kaymaktadır. Bu trafikteki demiryolu payı 2018 yılı itibarıyla %70’e ulaşmıştır.

İkili II Anlaşmalar setine dahil olan anlaşmalar ise, Tablo 8’de gösterilmektedir. Daha çok teknik meselelere odaklanan bu anlaşmalar seti içerisinde, Schengen alanına dahil olunması ve işlenmiş tarım ürünleri hakkında hükümler içeren iki anlaşma ekonomik etkiler bakımından önem arz etmektedir.

Tablo 8: İsviçre-AB İkili Anlaşmalar II

Anlaşmalar	İmza Tarihi	Yürürlük Tarihi
İşlenmiş Tarım Ürünleri	26.10.2004	30.03.2005
Emeklilik	26.10.2004	31.05.2005
Tasarrufların Vergilendirilmesi	26.10.2004	01.07.2005
MEDIA 1	26.10.2004	01.04.2006
MEDIA 2 (2007-2013)	11.10.2007	01.08.2010
Eğitim, Mesleki Eğitim, Gençlik*	15.02.2010	01.03.2011
Çevre	26.10.2004	01.04.2006
İstatistik	26.10.2004	01.01.2007
Schengen/Dublin	26.10.2004	01.03.2008 (Resmi) 12.12.2008 (Fiili)
Hile İle Mücadele	26.10.2004	08.04.2009

*Bu konudaki müzakereler ilk aşamada niyet bildirisi ile sonuçlanmıştır: Official Journal of the European Union, 07.04.2010/L87.

Kaynak: “Switzerland’s European policy.”

İsviçre ve AB arasındaki tarım ürünleri ticaretinin tedrici olarak serbestleştirilmesi eğilimi, işlenmiş tarım ürünleri anlaşmasının imzalanması ile sürdürülmüştür. İşlenmiş tarım ürünleri konusundaki bu anlaşma³⁹, 1972 Serbest Ticaret Anlaşmasının 2 numaralı Protokolünü değiştirerek, tarım ürünleri ticaretindeki serbestleşmeyi bir adım öteye taşımaktadır. Anlaşma eki tablolarda yer alan tarım ürünlerinin ticaretinde, taraflar ilke olarak, tarımsal bileşen de dahil olmak üzere ithalatta gümrük vergisi ve eş etkili mali yükler uygulamayacak, ihraç desteklerinde bulunmayacaktır. Genellikle gıda olarak kullanılmayan hayvansal ürünler (tüyler, kabuklar, dişler, sindirim organları), bazı sebze ve meyveler, kahve, çay, mate çayı, bazı hayvansal ve bitkisel yağlar, kakao yağı, kakao tozu, sular ve çoğu alkollü içecekler gibi tarım ürünleri, ticareti serbestçe yapılacak ürünler arasında sayılmıştır. Bununla birlikte, tarafların tarımsal üretim maliyetlerinde görülecek farklılıklar dolayısıyla, işlenmiş tarım ürünlerinin içeriğinde bulunan tarımsal girdilerin ithal ve ihracında fiyat farkını telafi edecek tedbirler alınabilecektir. 1 Ocak 2002 tarihi itibarıyla, bu tarımsal girdilerde görülen fiyat farklılıkları Anlaşmada belirtilmiştir. Yine tarım paylarının nasıl hesaplanacağına söz konusu anlaşmada yer verilmiştir.⁴⁰ AB'nin çoğu işlenmiş tarım ürünü ithalatındaki vergileri ve ihracatındaki iadeleri kaldırması, İsviçre'nin karşılık olarak bu ürünlerle ilgili ithal vergilerini ve ihraç iadelerini düşürmesi veya kaldırması, ticarete artışı beraberinde getirmiştir. Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra, AB'nin İsviçre'ye olan işlenmiş tarım ürünleri ihracatının miktar olarak %10, kıymet olarak %6 artış gösterdiği görülmektedir. Taraflar arasındaki ticaret hacmi ise, 2005-2018 yılları arasında %83 oranında artmış bulunmaktadır.

İkili II Anlaşmalar setinde yer alan önemli diğer bir anlaşma, taraf toprakları dahilinde kişilerin serbest dolaşımının kolaylaştırılmasına katkı sağlayan Schengen Anlaşmasıdır. Bu anlaşma ile İsviçre, Schengen düzenlemelerine dahil olmuş, kişilerin serbest dolaşımını engelleyen ve özellikle coğrafi konumundan kaynaklanan kısıtlayıcı durum sona ermiştir. Schengen düzenlemelerine göre, anlaşmaya taraf ülke vatandaşları, taraf ülke toprakları arasında hudut kontrolleri olmaksızın serbestçe seyahat edebilmektedir. İsviçre Schengen düzenlemeleri doğrultusunda 2008 yılında kara hudut; 2009 yılında ise hava hudut kontrollerine son vermiştir. Anlaşma

³⁹ Official Journal of the European Union, 26.01.2005/L23.

⁴⁰ Örneğin kakaolu mısır gevreğinin net 100 kilogramı için, 25 kilogram buğday, 15 kilogram mısır, 5 kilogram buğday unu, 13 kilogram şeker (fiyat farkı bulunmadığından tarım payı öngörülmemiştir) ve 5 kilogram bitkisel yağ kullanıldığı öngörülmekte ve tarım payları bu bileşenler nispetinde hesaplanmaktadır.

aynı zamanda, Schengen vizesine sahip üçüncü ülke vatandaşı turistlerin Schengen alanındaki seyahatleri için de süreli bir serbestlik tanımaktadır. Bu sayede, turizm gelirlerinin artması beklenmekte idi. İsviçre Schengen’e katılım ile eş zamanlı olarak, iltica talepleri hakkında yapılacak işlemlerde ülkeler arasında eşgüdümü amaçlayan Dublin düzenlemelerine de katılmıştır.⁴¹

İsviçre ve AB’nin ikili anlaşmalar müzakere etme ve çıkarlar kesiştiğinde akdetme şeklindeki geleneksel ilişki yapısı sadece bu anlaşmalarla sınırlı kalmamıştır. 2004 yılından sonra akdedilen diğer ikili anlaşmalar ve müzakeresi devam eden konular Tablo9’da yer almaktadır:

Tablo 9: İsviçre-AB Yakın Dönem Anlaşmaları

Anlaşma Kapsamı	İmza Tarihi	Yürürlük
Europol	24.09.2004	01.03.2006
Eurojust	27.11.2008	22.07.2011
Gümrük İşlemlerinin Kolaylaştırılması ve Güvenliği	25.06.2009	01.01.2011
Avrupa Savunma Ajansı ile (EDA) İşbirliği	16.03.2012	16.03.2012
Rekabet Kurumları Arasında İşbirliği	17.05.2013	01.12.2014
Galile ve Uydu Navigasyon (EGNOS)	18.12.2013	-
Avrupa İltica Ofisi (EASO)	10.06.2014	01.03.2016
Kurumlar Vergisi (Ortak Bildiri)	14.10.2014	-
Vergisel Konularda Otomatik Bilgi Değişimi (AEOI)	27.05.2015	01.10.2017
Emisyon Ticareti	23.11.2017	-
Polis İşbirliği (Prüm Kararı)	27.06.2019	-
Eurodac (Parmak izi) veri tabanına erişim	27.06.2019	-

Kaynak: “Switzerland’s European policy.”

IV. AB-Türkiye Ekonomik Bütünleşme İlişkisinin Hukuki Dayanakları ve Bu Kapsamda Temel Özellikleri

AB ve Türkiye arasında 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması, iki taraf arasındaki ortaklık ilişkisini düzenleyen temel metindir

⁴¹ “Entry into Switzerland and residence,” Federal Department of Foreign Affairs, Erişim Tarihi: Aralık 22, 2019, <https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/fdfa.html>

ve gerekli şartlar sağlandığında Türkiye'nin AB'ne katılımının değerlendirilmesi yönünde bir niyeti de açıkça ortaya koymaktadır.⁴²

Bu anlaşma, Türkiye ile Birlik arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirerek, Türkiye ekonomisinin gelişmesini, istihdamın ve refah düzeyinin artırılmasını hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda, taraflar arasında hazırlık, geçiş ve son dönemden oluşan bir süreç içerisinde bir gümrük birliği tesis edilmesine karar verilmiştir. Taraflar işçilerin serbest dolaşımını kademeli olarak gerçekleştirmek, iş kurma ve hizmet edimi serbestliği üzerindeki kısıtlamaları kaldırmak için kurucu anlaşmanın ilgili hükümlerinin yol göstericiliğinden yararlanacaktır. Yine taraflar, anlaşmanın amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik olarak, kendi aralarındaki sermaye hareketlerinin kolaylaştırılması bakımından istişarede bulunacaklardır.

Ankara Anlaşması ile bir Ortaklık Konseyi kurulmuştur. Ortaklık Konseyi, anlaşma ile verilen görevlerin sınırları içinde eylemde bulunmak kaydıyla ortaklık rejiminin uygulanmasını ve gittikçe gelişmesini sağlamaktan sorumludur. Ortaklık Konseyi, ilgili hükümetler ile Konsey ve Komisyondan katılan üyelerden oluşacak ve kararlarını oybirliği ile alacaktır.

Ortaklık anlaşmasında öngörülen geçiş döneminin gerçekleşme şartları, usulleri, sıra ve süreleri ise, 23 Kasım 1970 tarihinde imzalanan Katma Protokol ile belirlenmiştir. Katma Protokol'ün gümrük birliğine ilişkin hükümlerine göre, Topluluk Türkiye kaynaklı mallara uyguladığı ithalat vergilerini ve eş etkili vergileri Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihte (1973) kaldıracak, Türkiye ise bu yöndeki yükümlüğünü belli bir takvim içerisinde (1973-1995) yerine getirecektir. Akit taraflar ihracat üzerindeki gümrük vergilerini ve eş etkili vergileri, protokolün yürürlüğe girişinden en geç dört yıl sonra kaldıracaklar, ortak gümrük tarifesine (OGT) geçiş yine belli bir takvim çerçevesinde (1973-1995) gerçekleşecektir. Yine aynı takvim içerisinde Türkiye Topluluktan yapılan ithalattaki miktar kısıtlamalarını kademeli olarak kaldıracak, Topluluğun Türkiye'den yaptığı ithalattaki miktar kısıtlamaları ise protokolün yürürlüğe girmesiyle sona erdirilecektir.

Gerek Ankara Anlaşması'nda gerekse Katma Protokol'de, işçilerin serbest dolaşımına, iş kurma hakkının tanınmasına ve hizmetlerin serbest dolaşımına uzanan bir perspektif sunulmuşsa da, bu konularda, taraf

⁴² AA Madde 28: "Anlaşma'nın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşma'dan doğan yükümlerin tümünün Türkiye'ce üstlenebileceğini gösterdiğinde, Akit Taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılması olanağını incelerler"

ülkelerde halen çalışan işçilere bir kısım haklar tanınması ve diğer iki konuda ise yeni kısıtlamalar getirilmemesi dışında herhangi bir gelişme sağlanamamıştır.⁴³

Katma Protokol’ün gümrük birliğinin gerçekleştirilmesine ve OGT’ye uyumun sağlanmasına yönelik takvimi çerçevesinde, 1990’lı yılların ilk yarısında alınan kararlar 1 Ocak 1996 tarihinde başlayacak gümrük birliğinin yolunu açmıştır. Taraflar arasındaki gümrük birliği ilişkisi bir defada yapılan toplu bir indirimden ziyade, bir takvim çerçevesinde gerçekleşen tarife indirimleriyle sağlanmıştır. Dolayısıyla son indirim 1 Ocak 1996 itibarıyla uygulanmaya başlanmış ve gümrük birliği ilişkisi kurulmuştur.

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı’nda (OKK) yer aldığı üzere, taraflar arasındaki sanayi ürünleri ticaretinde ithalat ve ihracat vergileri ile eş etkili vergi ve resimler kaldırılmış, ithalatta ve ihracatta uygulanan miktar kısıtlamaları ile eş etkili önlemler yasaklanmıştır. İşlenmiş tarım ürünlerinin vergilendirilmesinde sanayi payı ve tarım payı ayrı dikkate alınacaktır. Karar doğrultusunda Türkiye, Birliğin OGT’sine uyum yükümlülüğünü üstlenmiştir. Bunun yanında, dış ticaret politikası, üçüncü ülkelerle sanayi ürünü ticareti anlaşmaları, sanayi ürünleri ticaretinde teknik engellerin kaldırılması, rekabet, sınai ve fikri mülkiyet hakları ve gümrük mevzuatı gibi gümrük birliğinin işleyişiyle doğrudan ilgili alanlarda, Türk mevzuatı Birlik mevzuatına mümkün olduğunca uyumlu hale getirilecektir. Bu çerçevede belirtilen konularda uyum çalışmaları yapılmış, örneğin AB’nin üçüncü ülkelerle yaptığı serbest ticaret anlaşmaları paralelinde anlaşmalar akdedilmiş, gümrük mevzuatında değişikliklere gidilmiş, gümrük ve dış ticaret mevzuatına dahilde işleme ve hariçte işleme rejimi gibi yeni rejimler eklenmiştir.

Türkiye ve AB arasındaki tarım ürünleri ticareti, sanayi ürünleri ticaretinde olduğu üzere, AB’nin Türkiye menşeli bazı tarım ürünlerine⁴⁴ tarife kontenjanı dahilinde tek taraflı tanıdığı tavizlerle başlayan asimetric bir özellik göstermiştir. Katma Protokol, AB tarafından geçiş döneminde tercihli tarife uygulanacak tarım ürünlerinin kapsamını bir hayli genişletmiştir.⁴⁵ AB’nin Türkiye’den yaptığı tarım ürünleri ithalatında uyguladığı rejimde 1/73 ve 1/77 sayılı Ortaklık Konseyi Kararları ile yeni tavizler uygulamaya konulmuş, 1/80 sayılı OKK ile, ortak tarım politikası

⁴³ AA Madde 12, 13, 14; Katma Protokol Madde 36, 41.

⁴⁴ Bkz. AA Geçici Protokol No 1: Ham ve mamul olmayan tütün, tütün döküntüleri, kuru üzüm, kuru incir, fındık.

⁴⁵ Bkz. Katma Protokol 6 sayılı Ek.

kapsamına giren Türkiye menşeli ürünlerin ithalatında uygulanan vergilerin altı yıllık bir dönem içerisinde tedrici olarak kaldırılması öngörülmüştür.

1/95 sayılı OKK'ye göre Türkiye, tarım ürünlerinin serbest dolaşımını sağlamak için kendi tarım politikasında ortak tarım politikası önlemlerini uygulayabilecek şekilde değişiklikler yapacaktır. Yine aynı karara göre, AB ve Türkiye, tarım ürünleri ticaretinde birbirlerine tanıdıkları tercihli rejimi karşılıklı çıkarlara dayanacak biçimde aşamalı olarak iyileştireceklerdir. Bu niyet doğrultusunda, 1/98 sayılı OKK ile, AB yanında Türkiye de tarım ürünleri ticaretinde tavizler uygulamaya başlamıştır. İşlenmiş tarım ürünleri ticaretinde de karşılıklı tavizler verildiği bir durum söz konusudur. 1/2007 sayılı OKK, iki taraf için de yıllık olarak gümrük vergisinden muaf tarife kotası belirlemiştir. Kotanın dolmasından sonra yapılacak ithalatta, tarım payı 1/95 sayılı OKK doğrultusunda vergilendirilecektir.

Türkiye ve AB arasındaki tarım ürünleri ticareti, bütünleşmenin ilk aşamalarında Türkiye lehine kurulan tavizli yapıdan, günümüzde karşılıklı tavizlerin verildiği bir yapıya doğru genişlemiştir. Toplam tarım ürünleri ticaretinde muafiyet ya da indirim içeren ticaretin aldığı paylar bu genişlemenin izlerini taşımaktadır. 1995 yılı değerlerine göre, Türkiye'nin AB'ye yapılan ihracatın %71'i vergi muafiyetinden ve %5'i vergi indiriminden yararlanmaktaydı. AB ise, Türkiye'ye yaptığı ihracatın %7'si kadar indirim sağlamıştı. 1997 yılına gelindiğinde, AB'ye yapılan ihracatın %65'i vergi muafiyetinden ve %26'sı vergi indirimden fayda sağlamıştı. AB'ye sağlanan tavizler sonucunda, AB'nin Türkiye'ye yaptığı ihracatın %35'i vergi muafiyetinden ve %9'u vergi indiriminden yararlanır olmuştur.⁴⁶

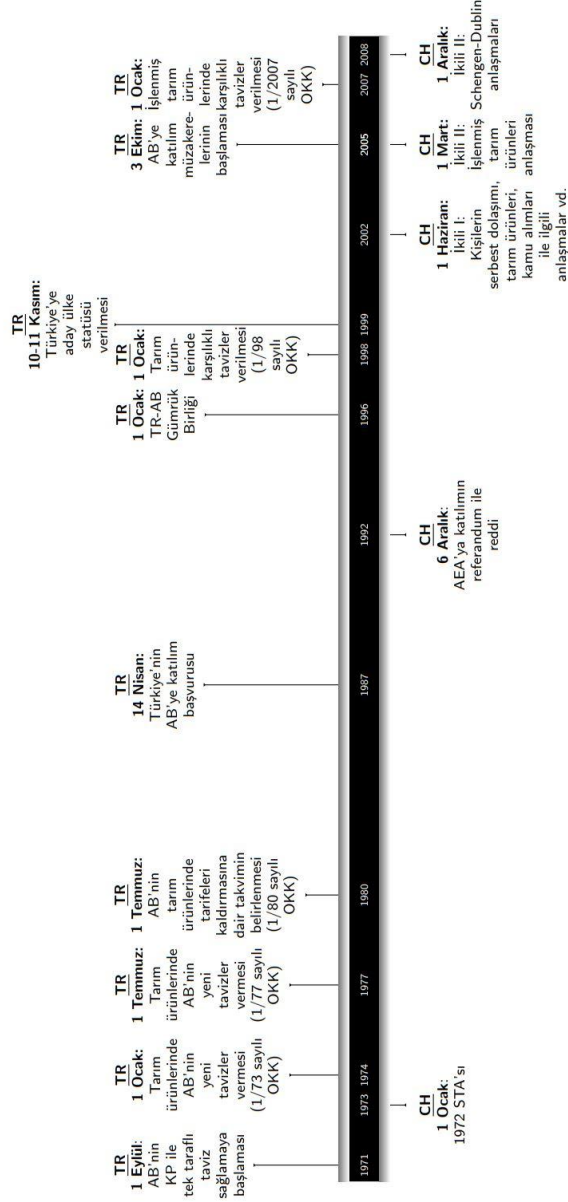
Sonuç

Çalışma, İsviçre-AB ilişkilerinin, İsviçre'nin yansızlık ve doğrudan demokrasi geleneğinden önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir. 2000'li yılların başından itibaren ikili anlaşmalar yoluyla hız kazanan İsviçre-AB ekonomik bütünleşme ilişkisi, malların yanında kişilerin de serbest dolaşımını sağlamıştır. Türkiye-AB arasında kurulan gümrük birliği ilişkisinin ise, İsviçre-AB ekonomik ilişkisine göre daha statik kaldığı görülmektedir. Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğine yönelik müzakerelerin sekteye uğraması, gümrük birliğinin işleyişinden kaynaklanan sorunlar ve uluslararası ticarete yaşanan gelişmelerin de etkisiyle, gümrük birliğinin

⁴⁶ A. Halis Akder, "Tarım Politikası," içinde *Yarım Asrın Ardından Türkiye-AB İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, eds. Belgin Akçay ve Sinem Akgül Akmeşe, (Ankara: Seçkin, 2017), 425, 429.

güncellenmesi konusu tartışmaya açılmış ve bu tartışma günümüzde de önemini korumaktadır. Gümrük birliğinin güncellenmesinin, Türkiye’nin tam üyelik hedefine bir alternatif olarak görülmemesi gerektiği düşünülmektedir. Ancak, gümrük birliğinin güncellenmesi, tarım ürünleri ticaretinin bütünüyle serbestleşmesi, hizmetler ve kamu alımları piyasalarına karşılıklı olarak erişim sağlanması gibi konuları içine alan gündemiyle, taraflar arasındaki ilişkileri ileriye taşımak bakımından önemli bir adım olabilecektir. Türkiye ve İsviçre’nin AB ile kurdukları ekonomik bütünleşme ilişkisinin gelişimi Tablo 10’daki gibi özetlenebilir. İlişkilerdeki her bir değişiklik, tabloda yürürlüğe giriş tarihleri esas alınarak gösterilmiştir.

Tablo 10: Türkiye-AB ve İsviçre-AB ekonomik bütünleşme ilişkisinin gelişimi

Tablo 10, Türkiye-AB ekonomik bütünleşme ilişkisinin, 1 Eylül 1971 ile 1 Ocak 1996 arasında, AB’nin Türkiye’ye tek taraflı olarak sağladığı tavizlerle şekillendiğini göstermektedir. 1 Ocak 1996 tarihinde taraflar arasında gümrük birliği tesis edilmiş, 10-11 Kasım 1999 tarihinde yapılan Helsinki zirvesinde Türkiye’nin aday ülke statüsü teyit edilerek, 3 Ekim 2005 tarihinde AB’ye katılım müzakereleri başlamıştır. İsviçre-AB ekonomik bütünleşme ilişkisine bakıldığında ise, 1 Ocak 1973 tarihinden 1 Haziran 2002 tarihine kadar, taraflar arasındaki ekonomik bütünleşmenin 1972 yılında yapılan serbest ticaret anlaşmasına dayandığı görülmektedir. 1 Haziran 2002 tarihinden itibaren, İsviçre-AB ekonomik ilişkisinin derinleşmeye başladığı ileri sürülebilir. Bu tarihte, kişilerin serbest dolaşımı, tarım ürünleri ticareti ve kamu alımları anlaşmaları yürürlüğe girmiştir. Sonrasında ise, taraflar arasında, 1 Mart 2005 tarihinde işlenmiş tarım ürünleri anlaşması, 1 Aralık 2008 tarihinde de Schengen-Dublin anlaşmaları yürürlüğe girmiş bulunmaktadır.

Bu durumda, günümüz itibarıyla sektörel düzeyde ikili anlaşmalar yapılması şeklinde süren İsviçre-AB ekonomik bütünleşme ilişkisinin, iç pazar özgürlükleri bakımından Türkiye-AB ilişkisinden ileride olduğu görülmektedir. Ancak bu bütünleşme ilişkisi henüz iç pazar özelliği taşımamaktadır. İsviçre modelinin, malların yanında kişilerin serbest dolaşımını da sağlamış bulunan mevcut yapısı, AB ile bir iç pazar oluşturulmasına daha elverişlidir. İkili anlaşmalar yapısı altında, sivil havacılık anlaşması hariç, ABAD’a yetki verilmemekte ve İsviçre’nin AB’nin ikili anlaşmalar konusuna temas edecek yeni düzenlemelerini kendiliğinden üstlenmesi gerekmemektedir. Bu koşullar altında İsviçre-AB arasında kurulacak bir iç pazar, İsviçre’ye tanınan ayrıcalıklarla sağlanabilecektir. İsviçre, iç pazarı önemseydiği kadar, bağımsızlığını da önemsemektedir. İsviçre ve AB arasında yapılan ikili anlaşmalarda, İsviçre’nin coğrafi konumunun, sağlanacak ekonomik faydaların, güvenlik, göç, çevre, teknoloji gibi alanlarda işbirliğinin getireceği olası avantajların etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, İsviçre açısından daha güçlü bir şekilde ortaya çıksa da, AB açısından da geçerlidir. Bununla birlikte, Avrupa şüphesizliği, göç, Brexit, İsviçre’nin süregelen egemenlik kaygıları ve doğrudan demokrasi geleneğine bağlılığı gibi faktörlerin, yakın gelecekteki ilişkilerin kapsamını ve gelişme hızını etkilemeye devam etmesi beklenmektedir.

Özetle İsviçre’nin, AB ekonomik bütünleşmesine, AB kurumlarına yetki devrinde bulunmadan katılımı hedeflediği ileri sürülebilir. Türkiye’nin AB’ye tam üyeliği hedefleyen yaklaşımı ise, İsviçre’nin koşullu bütünleşme yaklaşımının oldukça ötesindedir. Türkiye’nin AB’ye katılım müzakereleri,

siyasal, sosyal ve ekonomik nedenlerle beklenen hızda ilerleyememiştir. Kıbrıs Rum Yönetimi ve Fransa kaynaklı meseleler, ulusal ve uluslararası düzeyde kimlik siyasetinin yükselmesi, Suriye'deki iç savaş ve göç meselesi, Türkiye'deki askeri darbe girişimi ve Brexit, siyasal ve sosyal zorlayıcılar arasında sayılabilir. Diğer taraftan, ABD'de başlayan ve kısa sürede küreselleşen 2007-2008 finansal krizi, AB'yi de etkilemiş ve ciddi maliyet yaratmıştır. Türkiye ekonomisi ise, bu kriz dolayısıyla %5'e yakın oranda küçülmüştür. 2018 yılına gelindiğinde, AB tarafından, Türkiye'nin AB'den giderek uzaklaşmakta olduğu ileri sürülerek, katılım müzakerelerinin fiili olarak askıya alınmasına karar verilmiştir. Gümrük birliği ile başlayan ve tam üyelik müzakerelerinin başlamasıyla devam eden süreçteki tüm kazanımlar, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik hedefinden uzaklaşmasıyla tehdit altına girmiş bulunmaktadır. Türkiye için en iyi seçenek, olumsuz tüm koşullara rağmen, tam üyelik müzakerelerine dönülmesi yönünde çaba gösterilmesi olarak görülmektedir. Gümrük birliğinin güncellenmesi konusunda atılacak adımlar ise, tam üyelik müzakerelerine dönülmesinde önemli bir katkı sağlayabilecektir.

Kaynakça:

- Akçay, Belgin ve A. Aslı Bilgin. "BREXIT: Nedenleri ve İngiltere Ekonomisine Olası Etkileri." İçinde *AB Üzerine Yazılar*, editörler Belgin Akçay ve Aylin Ege, 223-64. Ankara: Seçkin, 2017.
- Akder, A. Halis. "Tarım Politikası." İçinde *Yarım Asrın Ardından Türkiye-AB İlişkileri Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, editörler Belgin Akçay ve Sinem Akgül Akmeşe, 419-437. Ankara: Seçkin, 2017.
- Bundeskanzlei BK. "Chronologie Volksabstimmungen." Erişim Tarihi: Mayıs 26, 2020, https://www.bk.admin.ch/ch/d/pore/va/vab_2_2_4_1.html
- Carpenter, Theresa Tracey Helen ve Graham Floater. Brexit: Impacts on UK and EU Trade, *CTEI Policy Brief* 002, (2016): 1-15.
- Eurostat, "Extra-EU Trade by Partner." Erişim Tarihi: Kasım 22, 2018, <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Eurostat, "File:Top 10 countries as extra EU-28 partners for FDI stocks, EU-28, end 2012–2015 (billion EUR) YB17.png." Erişim Tarihi: Ocak 18, 2021, <https://ec.europa.eu/eurostat/>
- Federal Department of Foreign Affairs, "Switzerland's European policy." Erişim Tarihi: Aralık 26, 2019, <https://www.eda.admin.ch/dea/en/home/bilaterale-abkommen/inkrafttreten.html>

- Federal Department of Foreign Affairs. “Entry into Switzerland and residence.” Erişim Tarihi: Aralık 22, 2019, <https://www.eda.admin.ch/eda/en/fdfa/fdfa.html>
- Fırat, Alaattin ve Fatih Gökbayrak. *Dış Ticaret Teorisi ve Türkiye’de Dış Ticaret Politikaları*. 1. Baskı. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2016.
- Government of the Principality of Liechtenstein. “Bilateral relations Liechtenstein-Switzerland.” Erişim Tarihi: Ekim 25, 2018, <http://www.regierung.li/ministries/ministry-for-foreign-affairs/diplomatic-representations/berne-ch/bilateral-relations/>
- Guiso, Luigi, Paola Sapienza ve Luigi Zingales. Monnet’s Error? *Economic Policy* 31, no 86, (2016): 249-297.
- IMF. “World Economic Outlook.” Erişim Tarihi: Kasım 13, 2018, https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/OEMDC/ADVEC/WEO_WORLD
- International Organization of Motor Vehicle Manufacturers. “2017 Production Statistics.” Erişim Tarihi: Kasım 13, 2018, <http://www.oica.net/category/production-statistics/2017-statistics/>
- Mach, André, Silja Häusermann ve Yannis Papadopoulos. Economic Regulatory Reforms in Switzerland: Adjustment without European Integration, or How Rigidities Become Flexible. *Journal of European Public Policy* 10, no 2, (2003): 301-18
- Mengiler, Özgür. *BREXIT’in Düşündürdükleri*. 1. Baskı. Ankara: İmaj, 2017.
- OECD, “OECD.Stat.” Erişim Tarihi: Ocak 18, 2021, <https://stats.oecd.org/>
- Official Journal of the European Union, 07.04.2010/L87.
- Official Journal of the European Union, 26.01.2005/L23.
- Pamuk, Şevket. *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. 10. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2019.
- Senti, Richard. “Swiss Foreign Trade Policy.” İçinde *Swiss Foreign Policy, 1945-2002*, editörler Jürg Martin Gabriel ve Thomas Fischer, 186-209. New York: Palgrave-Macmillan, 2003.
- The portal of the Swiss government. “Federal Constitution of the Swiss Confederation.” Erişim Tarihi: Ekim 21, 2018, <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html>
- Togan, Sübidey. *1980’li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu*. 1. Baskı. İstanbul: Türk Eximbank, 1994.
- UN Comtrade Database. “United Nations Trade Statistics.” <https://comtrade.un.org/data>

- World Bank. "Country Profiles." Erişim Tarihi: Kasım 13, 2018, <http://databank.worldbank.org/data/embed-int/CountryProfile/id/b450fd57>
- World Bank. "Country Profiles." Erişim Tarihi: Kasım 6, 2018, <http://databank.worldbank.org/data/embed-int/CountryProfile/id/b450fd57>
- World Economic Forum. "The Global Competitiveness Report 2019." Erişim Tarihi: Mayıs 22, 2020, <http://www3.weforum.org/docs/WEFTheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf>
- WTO. "Data Portal." Erişim Tarihi: Ocak 17, 2021, <https://data.wto.org/>
- WTO. "Switzerland and the WTO." Erişim Tarihi: Ekim 24, 2018, https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/switzerland_e.htm
- WTO. "Trade Policy Report, Report by the Secretariat, Switzerland and Liechtenstein, 2017." Erişim Tarihi: Ekim 24, 2018, https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=238893,235617,118794,115582,72651,102591,73562,68263,23348&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextHash=&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=True
- WTO. "Trade Policy Review, Report by the Secretariat, Turkey, 2016." Erişim Tarihi: Kasım 6, 2018, https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=230511,226788,56061,109720,70584,64797,33313,32142&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextHash=&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=True
- WTO. "World Trade Statistical Review 2017." Erişim Tarihi: Kasım 18, 2018, https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2017_e/WTO_Chapter_02_e.pdf